

ВІДГУК
офіційного опонента на рукопис дисертації
Любчика Ігоря Дмитровича
«Лемківщина та лемки в новітній історії Центрально-Східної
Європи: суспільно-політичний дискурс»,
поданої на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук
за спеціальностями
07.00.01 – історія України; 07.00.02 - всесвітня історія

Порубіжні історико-етнографічні регіони впродовж століть перебували під впливом зовнішньої асиміляції, що детермінувало особливості їх соціально-економічного, цивілізаційного, культурно-духовного розвитку. У повній мірі це стосується Лемківщини, яка, вирізняючись комплексом етнокультурних прикмет, перебувала у силовому полі політичних практик сусідніх країн, а з середини ХХ ст. опинилися на межі зникнення.

Дисертаційна робота Ігоря Дмитровича Любчика «Лемківщина та лемки в новітній історії Центрально-Східної Європи: суспільно-політичний дискурс», заповнює дискусійну сторінку цього постраждалого внаслідок депортаційних акцій ХХ ст. історико-етнографічного регіону. В українській історіографії досі не існувало цілісного дослідження з цієї проблематики, тому робота має безперечну наукову актуальність.

Позитивної оцінки заслуговує концептуальна схема дисертації. Реалізації задумів дослідника сприяє чітка структура роботи, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи і параграфи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Добре, що у роботі подано перелік умовних скорочень. Авторська побудова дисертації дозволила розглянути широке коло проблем, які потребували детального історичного аналізу. Інноваційні аспекти дисертаційного дослідження пов'язані з аналізом різних форм політичної, культурно-освітньої життєдіяльності лемків в умовах етносоціокультурних трансформацій ХХ – початку ХХІ століття.

У вступі обґрунтовано актуальність, наукову новизну, хронологічні межі, з'ясовано предмет та об'єкт дослідження, сформульовано його мету і

завдання, показано практичне значення одержаних результатів. Дослідження виконане в у межах наукової теми відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: «Роль польського чинника у формуванні національно-політичного простору сучасної України» (державний реєстраційний номер 0112U006202), «Українсько-польські взаємини на західно-українських землях (кінець XIX – початок XXI ст.): історичні моделі, етнічний, політичний та загальнолюдський виміри» (державний реєстраційний номер 0115U007193).

Очевидною є практична значимість роботи, результати якої можуть бути використані у навчальних закладах при вивченні новітньої історії України, Польщі, Словаччини, а також сприяти аналізу лемкознавства, як складника історичної локальної історії, бути корисними у дискурсі збереження та популяризації спадщини окремих регіонів України з метою уникнення політичних спекуляцій.

У першому розділі *«Історіографія та джерела»* Ігор Дмитрович проаналізував історичні праці та джерельну базу дослідження. Дослідник продемонстрував глибоку обізнаність з історіографією проблеми, розділивши її, згідно проблемно-хронологічного принципу, на чотири групи: праці істориків міжвоєнного періоду; діаспорна історіографія; зарубіжна історіографія; студії українських істориків.

Вважаємо позитивом історіографічного аналізу те, що автор критично розглядає доробки дослідників, в окремих місцях вміло полемізує з їхніми твердженнями (с. 47-48).

Репрезентативною є джерельна база роботи, проаналізована у *другому підрозділі першого розділу*. Дослідник поділяє джерела на сім груп: документи органів влади та управління Польщі, СРСР-УРСР, Чехословаччини, Словаччини та України; матеріали громадсько-політичних структур; спогади та епістолярії учасників і очевидців подій, кореспонденція української та зарубіжної періодики; статистичні матеріали, інтернет-ресурси.

На нашу думку, класифікація джерел не є оптимальною, до того ж автор не дотримується запропонованої ним же класифікації, аналізуючи далі наповнюваність документами різних архівів. Крім того, вважаємо необхідним пояснити, які джерела були використані із згаданої групи інтернет-ресурсів, і у чому полягає їх цінність.

Дисертант проаналізував життєдіяльність лемківської спільноти на основі документів, що зберігаються у шести архівів України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України; Центральний державний архів громадських об'єднань України; Центральний державний історичний архів України у м. Львові; Державний архів Львівської області, Державний архів Закарпатської області; Державний архів Івано-Франківської області), трьох архівів Польської республіки (Archiwum Akt Nowych u Warszawie; Archiwum Panstwowe w Krakowie; Archiwum Panstwowe w Przemyslu) та Пряшівського обласного архіву у Словаччині (Štátny oblastný archív v Prešove). Цінним є використання документів з низки приватних архівів, а також матеріалів бібліотечних фондів, зокрема Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України.

Для написання дисертаційного дослідження Ігор Любчик залучив документи 10 архівів, 34 фондів, 170 справ, що засвідчує значну евристично-пошукову роботу, проведenu ним у зарубіжних та вітчизняних архівних установах.

Важливим складником джерел є опубліковані документи, які, на нашу думку, потребували б ширшого аналізу у підрозділі. Урізноманітнюють джерельну базу матеріали особового походження (спогади, мемуарна література) та періодика («Діло», «Наш Лемко», «Нова Зоря», «Український вісник», «Український Бескид», «Bunt Młodych», «Polityka», «Slovo Narodove», «Краківські вісті», «Наше Слово», «Голос Ватри» та ін). Добре, що автор детально охарактеризував періодичну пресу різних історичних періодів, ґрунтовно проаналізував періодику лемківської спільноти у діаспорі.

Новизною вирізняються також матеріали від респондентів, отримані автором через анкетування (30 власноручно заповнених анкет), хоча варто було б детальніше пояснити зміст цих анкет, визначити, наскільки вони є репрезентативними. Загальний список джерел та літератури, на базі яких написана дисертація, складає 934 позиції.

Вважаємо, що аналіз історіографії, введення до наукового обігу широкої джерельної бази дало змогу І. Д. Любчику вирішити поставлені у роботі завдання і досягти мети докторської дисертації.

Для розробки концепції, положень та висновків дисертації автор використав різні принципи та методи дослідження, як загальнонаукові, міждисциплінарні, так і спеціальні, які охарактеризував у *другому розділі роботи «Предметне поле та методологічні аспекти дослідження»*.

Цікаво, що здобувач акцентує увагу на характеристиці порубіжжя, фронтиру, як специфічного простору, який в силу свого розташування був менше прив'язаний до певного центру, слушно зауважує, що «життя на межі» формує особливий тип світосприйняття, специфічну ціннісну систему.

Послугується І. Любчик відповідним категоріально-понятійним інструментарієм, властивим для характеристики діяльності лемківської спільноти, зауважуючи при цьому на існуючих невідповідностях категоріального апарату, що зустрічаються у сучасних виданнях.

У *третьому розділі* дисертаційної роботи розкрито компоненти процесу самоідентифікації лемків-русинів у контексті ідей української незалежності та соборності. Автор кваліфіковано узагальнює етнографічні межі Лемківського регіону, подає його історичний дискурс, прослідковуючи прагнення лемків до об'єднання з українським національним рухом.

На різноманітному джерельному матеріалі зроблено висновок, що на початку ХХ століття український національний рух у регіоні перебував у зародковій фазі, фокусувався на побутовому та культурному рівнях. До того ж, спостерігалася його нерівномірність, а дестабілізуючим фактором було поширення москвофільства. Дослідник доводить, що переломним етапом

етноконсолідаційних процесів на Лемківщині стало проголошення ЗУНР, аналізуючи участь лемків у Галицькій армії та протидію польській стороні (с. 126-127). Ігор Дмитрович показує вплив національно-визвольного руху на закарпатську частину Лемківщини, аналізує утворення Руської Народної Ради та скликання віч щодо об'єднання з Україною, з'ясовує причини штучного поділу краю між Чехословаччиною та Польщею, затвердженого Паризькою мирною конференцією, і, як наслідок цього, боротьби за збереження української національної ідентичності у міжвоєнний час.

Добре прописано поширення на Галицькій Лемківщині діяльності громадських («Просвіта», «Рідна школа»), політичних організацій, партій (УНДО, УВО, ОУН) (с. 133-135; 139-141; 146-147). Водночас, автор відзначає, що в умовах лояльнішої етнополітики чехословацького уряду, на Закарпатській Лемківщині у 20-х рр. ХХ ст. не існувало українських культурно-освітніх товариств, які почали зароджуватись лише у 30-х рр. ХХ ст.

Належну увагу звернуто на польську політику щодо шкільництва, описано виступи місцевих лемків проти написаного польським суржилом «лемківського букваря», який був незрозумілий дітям; показано національне підґрунтя Ліського повстання; простежено вплив української преси та греко-католицького духовенства на розвиток національної свідомості населення краю. Позитивно, що автор з'ясував актуалізацію лемківського питання українськими послами і сенаторами до парламенту Другої Речі Посполитої. Виявом української національної свідомості лемків стало як утворення Карпатської Січі, так і спроби закласти Пряшівську Січ. Можна солідаризуватися з висновком здобувача, що міжвоєнний період став важливим етапом утвердження української ідеї, хоча ці процеси були уповільнені та суперечливі.

Докладний аналіз впливу суспільно-політичних чинників на характер національної самоідентифікації лемків у період Другої світової війни і повоєнний час автор простежив у *другому підрозділі третього розділу*.

Важливо, що Ігор Любчик охарактеризував становище регіону на початку Другої світової війни, акцентувавши увагу на переселенських акціях, і боротьбі проти виїзду лемків до СРСР з боку ОУН та місцевої інтелігенції. Виокремимо, як новаторський, матеріал дисертації про українське національне життя на західних окраїнах українських етнічних земель поза більшовицькою окупацією, та вплив на нього інтелігенції, яка виїхала з підрадянської Галичини.

Зауважуючи, що регіон понад п'ять років перебував під нацистською окупацією, дисертант аналізує особливості культурницького життя, простежує діяльність філій Українського Центрального Комітету В. Кубійовича, обставини активізації нелегальної ОУН, насамперед у східній частині Лемківщини (с. 168). Не залишилися поза увагою автора переслідування і арешти лемків з боку нацистів, а також активізація навесні 1944 р. у лісах північно-західної Лемківщини польського підпілля (с. 176).

Обставини і наслідки втрати цілісності Лемківського регіону внаслідок повоєнних виселенських акцій дослідник характеризує в окремому параграфі (3.2.4.), підкреслюючи, що вони відбувалися в умовах українсько-польського протистояння при пасивній позиції міжнародної спільноти. На основі різномірних документів, автор доводить примусовий характер виселення лемків та засвідчує окремі випадки нелегального повернення висланців додому, які активізували антирадянську агітацію (с. 189). Проаналізовано проблему опору насильницькому виселенню, протидію цьому з боку українських повстанців. Апогеем акцій 40-х рр. стала операція «Вісла», метою якої було затирання пам'яті лемків про свою малу батьківщину. Відлунням тих складних процесів є сучасний конфлікт політики пам'яті українців та поляків. Цілковитим погоджуємось із думкою автора, що у політиці пам'яті ця трагічна сторінка повинна ґрунтуватися на фахових наукових висновках, базованих на документах. Водночас, на нашу думку, у роботі варто було згадати про долю жителів сіл Нижньо-Устріцького району як межі двох українських

етнокультурних регіонів – Лемківщини та Бойківщини¹, що у 1951 р. були передані Польщі в рамках польсько-радянського обміну прикордонними ділянками та важко позначилося на долі їх мешканців.

У третьому підрозділі третього розділу характеризуються *«Механізми збереження української національної ідеї серед лемків/русинів в контексті польсько-чехословацько-радянських режимів»*. Дослідник доводить, що польська влада, на фоні складних українсько-польських взаємин внаслідок виселення, трактувала лемків як ворожий елемент, продовжуючи полонізацію. Лише після процесів деєталінізації в СРСР почалося короткотривале пом'якшення, пов'язане з утворенням Українського суспільно-культурного товариства (1956) і частковим повернення вигнанців додому, однак, згодом, як переконує автор, влада продовжувала наступальну національну політику. У цьому контексті цікаво було б з'ясувати, який приблизно відсоток лемків зміг повернутися на малу батьківщину.

Життя русинів/лемків в умовах чехословацької влади (3.3.2.), марковане підписанням угоди 1946 р. між СРСР і ЧСР про право оптації, характеризувалося різними проявами: від русифікації до словакізації, змінами після Празької весни і переслідуваннями українців у 70-80-і роки.

В окремому параграфі проаналізовано адаптацію та збереження лемками українського національного образу в умовах радянської дійсності (3.3.3). Посилаючись на джерела, Ігор Дмитрович доводить, що на території УРСР вони потрапляли у складні побутові умови, до того ж піддавались асиміляції і радянзації. Лемки, що лишилися у місцях попереднього розселення, у більшості змогли зберегти етнічну ідентичність, особливості обрядовості, фольклору, говірки.

Характеризуючи розпад комуністичної системи у Східній Європі, здобувач аналізує нові обставини життєдіяльності лемків, як то пожвавлення культурно-освітнього життя, виникнення громадських організацій. І. Любчик

---

¹ Ровенчак І. Геокультурні засади розробки середньомасштабної карти «Лемківщина». *Геодезія, картографія і аерофотознімання*. 2007. Вип. 69. С. 167-172.

доводить, що однією з перших регіональних організацій було товариство «Лемківщина» у Львові, звертає увагу на організацію Всеукраїнських конгресів, музеїв, фестивалів. Не залишилися осторонь поява у 1989 р. товариства «Об'єднання лемків» на території Польщі, як і проблема асиміляції українців Пряшівщини.

Четвертий розділ роботи автор присвятив дискусійним питанням появи і поширення маніпулятивних практик та їх застосування різними політичними режимами. У першому підрозділі дисертант проаналізував актуалізовану польською і словацькою владою ідею окремішності серед лемківського/русинського населення. Здобувач доводить, що характерною ознакою внутрішньої політики Другої Речі Посполитої, як національної, так і державної асиміляції, був регіоналізм, а завданням утвореного Лемківського відділу стало поширення регіональної специфіки краю. У рамках цієї політики важливості набував релігійний чинник, поширення мережі римо-католицьких парафій, створення у лютому 1934 р. Апостольської Адміністрації для Лемківщини з метою нейтралізації впливів греко-католицького духовенства (с. 270-272). Не залишив осторонь автор становище шкільництва у рамках згаданої політики. Зауважимо, що політика регіоналізму опрацьовувалась польською владою щодо різних територій, зокрема, за ініціативою Г. Юзевського був започаткований «волинський експеримент» з планами його поширення на інші східні воєводства, зокрема Поліське, Новогрудське, Віленське, частину Білостоцького, про що йшлося на з'їзді воєвод цих територій 2 грудня 1929 р. у Луцьку. У цьому контексті цікавим був би аспект порівняння.

Аналізуючи словацьку політику на закарпатській частині Лемківщини, автор пише про проведення словакізації, утвердження ідей карпаторуської культури, під впливом яких і мала формуватись регіональна русинська ідентичність.

Характеризуючи поширення ідей москвофільства серед лемків напередодні та в роки Другої світової війни (4.2), дослідник з'ясовує

передумови їх виникнення у роки Великої війни, активізацію у міжвоєнний період, утвердження ідей старорусинства (с. 284). Звернуто належну увагу на релігійний складник москвофільської агітації, нав'язування лемкам російської ідентичності через православний обряд. Ігор Дмитрович прослідковує русофільські ідеї чеських партій (Партія чеських народних соціалістів, Русская народная партія). На основі обширного документального матеріалу приходиться до висновку, що наслідком такої політики стало поширення серед лемків прорадянських симпатій у період Другої світової війни.

Дисертант з'ясовує причини, обставини, етапи пропагування лемківсько-русинської етнічної окремішності у післявоєнній Польщі та Словаччині (4.3.), підкреслює роль у цьому Карпаторуського осередку дослідження у Нью-Йорку. Узагальнюючи великий фактичний матеріал, стверджує, що ідеї лемківської окремішності активізувалися наприкінці 1980-х рр.

Описує радянську агітацію і пропаганду у повоєнні роки серед лемків-русинів (4.4.), дослідник простежує кампанію активної русифікації Пряшівщини, зміцнення русофільства у Польщі, аналізує вплив діаспорного товариства проросійського спрямування «Лемко-Союз». На основі цього приходиться до цікавого узагальнення, що у радянський період в українському та російському інформаційних просторах всі русини були визнані українцями, а російськість серед лемків-русинів пропагували представники діаспорного середовища проросійської орієнтації. Загалом же, посилення у післявоєнний період впливів СРСР у Центрально-Східній Європі, сприяло утвердженню радянофільської ідеології та нав'язаних нею форматів ідентичності (с. 326).

В окремому підрозділі (4. 4. 5) показано зовнішні і внутрішні фактори життєдіяльності лемківсько-русинської спільноти після падіння комуністичної системи у Центрально-Східній Європі. Змістовним є зібраний автором матеріал щодо поширення рухів, які популяризують етнічну окремішність лемків/русинів у Польщі, ставлення до цього влади, політико-правовий статус

лемків у цій державі (с. 328-333). Проаналізовано також рух за пропагування ідей етнічної відрубності у середовищі русинів на Пряшівщині (с. 333-336).

Не обійшов увагою автор політизацію русинства у Закарпатті, у якій проглядається спроба відокремлення від етноукраїнського загалу. Така ситуація загрожує небезпекою політичного сепаратизму на Закарпатті, який підживлюється ззовні (с. 336-339). Автор кваліфіковано аналізує російський науковий дискурс означеної проблеми, посилаючись на численну літературу (с. 339-346). Хоча, думаємо, що було б доречніше цей аналіз включити до розділу, присвяченому історіографії теми дисертації.

Опрацювання тексту дисертаційного дослідження переконує у тому, що його автор провів значну пошукову й аналітичну роботу, синтезував і узагальнив чималий масив інформації. Висновки докторської дисертації (с. 348-355) є добре аргументованими, оригінальними, цілком акумулюють результати дисертаційного дослідження, відповідають поставленим завданням.

Список наукових праць і перелік конференцій, на яких були апробовані результати дослідження, засвідчують про оприлюднення та широке обговорення основних положень дисертації науковою громадськістю. Затребуваність доробку здобувача демонструють три одноосібні монографії, 21 стаття, опубліковані у фахових наукових збірниках та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 30 – в інших виданнях.

В авторефераті дисертації послідовно висвітлено зміст дисертації, що забезпечило ідентичність основних положень, висновків і пропозицій дисертаційної роботи і автореферату. За формою подання матеріалу автореферат добре структурований, містить всі необхідні атрибути і складові елементи.

Все вище сказане дає підставу зробити висновок, що у дисертаційному дослідженні Ігоря Дмитровича Любчика всебічно проаналізовано суспільно-політичний дискурс Лемківщини та лемків в новітній історії Центрально-Східної Європи. Мета і завдання роботи досягнуті, а її результати мають суттєве теоретичне і практичне значення.

Віддаючи належне великій, ґрунтовній роботі, яку провів І. Д. Любчик, виконуючи докторську дисертацію, вважаємо за необхідне висловити деякі рекомендації і побажання.

Віддаючи належне аналізу термінологічного апарату, з нашої точки зору, варто було б дати чітке авторське тлумачення термінів «визвольні змагання», «українська революція» та пояснити їхні хронологічні рамки (у роботі зустрічаємо: 1917-1919 (с. 41); 1918-1923 (с. 105, 122); 1918-1920 (с. 264)). Вважаємо, що з точки зору соборності українських земель означені події все ж варто визначати з 1917 р.

Не заперечуючи проти алгоритму дисертації, яка є логічною та відображає виконання поставлених завдань, на наш погляд, дещо перевантаженим виглядає третій розділ з його підрозділами та параграфами. Доречнішим було б розділили його на два окремі розділи.

До дисертаційної роботи залучено цікавий матеріал про національну політику регіоналізму щодо лемків у міжвоєнній Польщі, однак порівняння її з іншими варіаціями цієї політики, зокрема «волинським експериментом», сприяв би її глибшому розумінню.

Аналіз життя лемківського регіону під нацистською окупацією увиразнив би матеріал про відпочинок і зустріч з багатьма відомими людьми у 1942 р. у м. Криниці Романа Дашкевича з матір'ю, Оленою Степанів, про що відомий історик лишив спомини².

Думаємо, що робота виграла б, якби за допомогою компаративних методик автор порівнював лемків з іншими етнографічними групами, показавши особливості збереження ними своєї самобутності.

Для унаочнення поданих у дисертаційній роботі положень, варто було б доповнити її додатками, наприклад картами Лемківського регіону.

---

² Дашкевич Я. Дмитро Донцов, Євген Маланюк. Сторінки із спогадів. *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Третє доповнене видання. Львів, 2016. С. 540-547. С. 542-543.

Текст дисертації не позбавлений повторів, технічних помилок, стилістичних огріхів, описок (напр., правильно Я. Бруський, а не Я. Брицький (с. 278)).

Однак вказані рекомендації і зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Ігоря Дмитровича Любчика і можуть розглядатися як побажання на перспективу подальшої роботи.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що дисертація «Лемківщина та лемки в новітній історії Центрально-Східної Європи: суспільно-політичний дискурс» є завершеним науковим дослідженням конкретної історичної проблеми, виконана з дотриманням вимог п. 9, 10, 12, 13 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» від 24 липня 2013 р. № 567 щодо докторських дисертацій, зі змінами, затвердженими постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 року, № 1159 від 30 грудня 2015 року та № 567 від 27 липня 2016 року, а її автор Любчик Ігор Дмитрович заслуговує на присвоєння йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України; 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент,

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії України Рівненського

державного гуманітарного університету

 Р.П. Давидюк

